

СТАНОВИЩЕ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ (1919 р.)

У статті висвітлено становище середньої школи в Україні в добу Директорії (1919 р.), з'ясовується роль українського уряду та громадських організацій у її становленні.

Ключові слова: середня школа, Директорія, губернська (повітова) народна управа, товариство.

З приходом до влади Директорія у своєму програмному документі – Декларації визначила курс на культурні перетворення в УНР, передусім на розбудову освіти [1]. Важливою її ланкою була українська середня школа, процес творення якої тепер став більш широким і активним.

Проблема становища середньої школи в добу Української революції поч. ХХ ст. привертала увагу значної кількості дослідників [2], проте, у розкритті її є чимало невідомих, нез'ясованих моментів. Виходячи з цього, автор поставив за мету з'ясувати, як тогочасний український уряд, місцеві органи самоврядування й громадські організації докладали необхідних зусиль для становлення середньої школи в добу Директорії.

На початку 1919 р., відповідно вимоги органів місцевого самоврядування, громадських організацій про відкриття українських національних середніх шкіл, МНО включило в мережу державних закладів 44 гімназії і 10 реальних шкіл, переважно в сільській місцевості і надало допомогу 65 гімназіям і реальним школам з українською викладавкою мовою. Унаслідок цього в країні значно збільшилось число українських середніх шкіл.

Дані про кількість середніх шкіл в Україні на 1 січня 1919 р. подаються в таблиці №1 [3].

Проте така кількість середніх шкіл не могла задовольнити культурні потреби громадянства. З цією метою Міністерство освіти вживало різні заходи для розширення мережі шкіл, у т.ч. продовжувало переводити на державне утримання українські гімназії, приватні та інші середні школи. Для цього ним виділялися значні кошти. Зокрема, якщо на середні заклади України в 1918 р. було асигновано 73 млн. крб., то в 1919 р. – уже 93 млн. 703 тис. крб. [4]. У результаті цього на початку 1919 р. були відкриті середні школи в Славську, Корці (Волинь), Носачеві (Київщина), Черкасах. А при Фастівській залізничній реальній школі було відкрито гімназичний відділ, у перший клас якого було прийнято 9 дівчат і 10 хлопчиків. Желоб'янська чоловіча двокласна школа (Поділля) була реформована в гімназію. Дівочі гімназії створилися в Одесі, Черкасах, Бердянську, Прилуках, Житомирі, Києві та інших регіонах [5].

Таблиця №1

Кількість середніх шкіл в Україні на 1 січня 1919 р.

Школи	Державні	Громадські	Приватні	Загальна кількість шкіл різних типів
Хлоп'ячі гімназії	143	243	88	474
Реальні школи	41	20	9	70
Дівочі гімназії	18	166	178	362
Дівочі інститути	4	–	–	4
Комерційні школи	–	73	19	92
Торговельні школи	–	14	4	28
Духовні семінарії хлоп'ячі	9	–	–	9
Духовні школи	30	–	–	30
Єпархіальні школи дівочі	15	–	–	15
Всього	260	516	298	1074

Водночас до МНО продовжувала поступати значна кількість прохань про подальше відкриття українських середніх шкіл, а також про внесення до мережі і прийняття на державні кошти вже існуючих шкіл. Так, згідно розпорядження МНО від 10 січня 1919 р. Миколаївська педагогічна українська спілка відкрила 10 лютого мішану національну гімназію з викладавкою українською мовою в складі 5-6 класів. Заклад мав свій будинок, який був йому переданий Херсонською повітовою управою. Визначено було також штат учнів та учителів. Завідуючим гімназією було обрано педагогічною спілкою учителя Миколаївської 2-ї хлоп'ячої гімназії Ф.Т. Бабчинського. Він закінчив історико-філологічний факультет Московського університету, а також українські лекторські курси в м. Одесі, учительський стаж 5 років.

Багато учнів гімназії походили бідних верств населення, тому оплата за навчання була призначена мінімальна (50 крб. за півріччя). Проте гімназія не мала державних прав і необхідних коштів. У зв'язку з цим голова педагогічної спілки А. Ткаченко писав до МНО про те, що м. Миколаїв, як значний промисловий осередок Південної України, повинен мати українську гімназію, яка б задовольняла освітню потребу українського населення, і що вона буде мати взагалі велике значення для загального національно-визвольного руху як в місті, так і у всьому краї. Він просив вжити заходів, щоб гімназію було зроблено державною, а також щоб для неї було асигновано кошти та затверджено склад учителів [6].

Аналогічна ситуація склалася також у 1919 р. в м. Бердичеві, яке нарахувало 100 тисяч населення. Зокрема, відсутність української школи привело до важкого становища учнів, які закінчили курс вищої початкової школи. І хоча в місті існувало п'ять середніх навчальних закладів, однак всі вони були приватні і утримувалися на свої кошти й через високу оплату за навчання (1800-2000 крб.), були доступні тільки дітям заможних батьків. Бідніше населення міста й повіту, а особливо діти українців мусили задовольнятися лише початковою школою, в крайньому випадку вищою початковою школою. Крім того, існуючі в місті гімназії мали цілком російське обличчя (головним чином за складом вчителів).

19 вересня 1919 р. голова Бердичівської повітової шкільної управи І. Коваленко звернувся до МНО з проханням, щоб з 1-го вересня 1919-1920 шкільного року було відкрито в м. Бердичеві чотирикласну школу третього ступеня в складі двох перших класів і відпустити на це необхідні асигнування. Він також вказував на те, що тим часом ця школа буде користуватися приміщенням і шкільним майном Бердичівської ВПШ. Завідування школою тимчасово доручено інспектору ВПШ І.О. Мислінському. Педагогічна рада ВПШ зі свого боку пропонує досвід і працю своїх членів для її утворення. Вона робить все для того, щоб забезпечити найскоріше здійснення і проведення в життя плану єдиної трудової школи [7]. Невдовзі повітовою управою такий дозвіл від МНО було отримано. Всього влітку того ж року в УНР було прийнято на державні кошти 29 громадських середніх шкіл [8].

Подальший розвиток національної середньої школи в період УНР відбувався також на Поділлі. Зокрема, на 1 січня 1919 р. тут було 117 середніх шкіл, з них 12 українських [9]. Проте, у повітових містечках краю (без заштатних міст, містечок та сіл) було 83 середніх школи, а в сільських місцевостях (заштатні міста, містечка, села) тільки 34 таких заклади [10]. Губернська народна управа вживала найактивніші заходи для більш-менш рівномірного розташування їх на Поділлі. З цією метою на початку лютого 1919 р. нею була розіслана всім повітовим урядам анкета з мережею середніх шкіл у певному повіті. Невдовзі повітові комісари почали надсилати до губернської управи та звані «посвідчення». Зокрема, 1 жовтня 1919 р. Ямпільська шкільна

управа інформувала губерньського комісара освіти про те, що нею вже виробляється мережа середніх шкіл повіту і що до неї входить гімназія, відкрита уже в м. Ямполі товариством «Просвіта» [11]. Аналогічні повідомлення надсилали також народні управи й інших повітів Поділля.

Демократизація освіти, яку здійснювало Міністерство освіти, мала на меті відкриття середніх шкіл переважно в малих містах і селах і, таким чином, полегшення переходу з початкових вищих шкіл до гімназій, реальних та комерційних шкіл.

Отже, школи продовжували відкриватися в країні. Зокрема, лише з 1 січня по 16 липня 1919 р. в УНР відкрилося 185 середніх шкіл [12]. Їх кількість збільшилась і за рахунок того, що Рада Народних Міністрів влітку 1919 р. прийняла закон «Про перетворення шкіл духовного відомства в загальноосвітні», згідно з яким ці школи переходили у підпорядкування МНО [13]. Зокрема, восени 1919 р. Кам'янець-Подільська духовна дівоча школа була перетворена в державну селянську дівочу гімназію, до якої переважно приймалися діти селянського походження [14]. Всього, за неповними даними, в 1919 р. в УНР нараховувалося 17320 загальноосвітніх шкіл (15 тисяч нижчих початкових, 1210 вищих початкових і 1110 середніх), що було майже в 3 рази більше, ніж на початку 1919 р. [15].

В освітній діяльності Директорії важливе місце займало питання українізації середньої школи. Це пояснювалося тим, що: «Середня школа на Україні за часи революції була тим осередком, біля якого йшла запекла боротьба проти української школи й української культури. Народну школу, особливо на селі, вороги української культури здали майже без бою українцям, але тим гостріше поставилися до питання про дерусифікацію чи українізацію середньої школи» [16].

Міністерство освіти наполегливо працювало над втіленням у життя закону від 1 січня 1919 р., згідно з яким українська мова знову набула статусу державної. Тою 1919-1920 навчальному році у всіх середніх навчальних закладах України, крім національно розмежованих, навчання мало вестися українською мовою; російська ж мова могла залишатися в гімназіях та інших середніх школах як необов'язкова дисципліна. Міністерство освіти мало на увазі те, що невелика кількість українських середніх шкіл, порівнюючи з російськими (в останньому навчальному році національних шкіл в Україні було біля 160, а російських 1300), зосередила навколо себе всі українські сили й що таким чином закон про загальну українізацію нагтовчувався на брак досвідчених українських вчителів [17]. У зв'язку з цим професор В. Біднов писав, що українську середню школу треба поставити в нормальні умови. Треба збільшити число українських шкіл, а це можливо зробити через українізацію деяких російських шкіл, число яких безперечно велике [18]. Враховуючи це, МНО ухвалило проводити українізацію шляхом з'єднання колишніх російських шкіл з тими українськими, які вже існували до 1919 р. [19]. Так, наказом освітнього відомства від 5 вересня 1919 р. за № 148 Кам'янець-Подільська хлоп'яча гімназія об'єднувалась з українською гімназією ім. С. Руданського. Все рухоме і нерухоме майно двох навчальних закладів переходило до об'єднаної гімназії, яка отримала назву «Кам'янець-Подільська державна українська гімназія ім. С. Руданського». З представників МНО, а також педагогічних рад обох гімназій, було створено комісію, яка мала встановити склад педагогічного персоналу новоутвореного закладу [20].

Наказом Міністерства освіти від 8 вересня 1919 р. директор колишньої Кам'янець-Подільської хлоп'ячої гімназії Анціно-Чикунський призначався на посаду директора Проскурівської реальної школи. Директор Кам'янець-Подільської української гімназії ім. С. Руданського Є. Козинець з 27 серпня 1919 р. призначався виконуючим обов'язки директора об'єднаної гімназії ім. С. Руданського [21].

Створюючи умови для навчання у середніх школах селянських дітей, освітнє відомство взяло курс на створення бурс при тих українських гімназіях, де вже були відповідні умови, та допомагали тим, при яких вже відкриті бурси відчували брак коштів. У листі до Ради Народних Міністрів в.о. міністра освіти П. Холодний у серпні 1919 р. писав: «Першим кроком в цьому напрямку було б відкриття бурси при Кам'янець-Подільській гімназії ім. С. Руданського. Для з'ясування потреби в бурсі при гімназії ім. С. Руданського необхідно з'ясувати, що вона з 1-го вересня 1919 р. з'єднується з Кам'янець-Подільською хлоп'ячою гімназією. Ця рішуча політика була викликана необхідністю ліквідувати той антиукраїнський напрям, який склався у стінах гімназії. Можна гадати, що до деякої міри цей настрій існує і серед учнів, тому Міністерство вважає потрібним закликає до гімназії чисто український елемент, переважно дітей селян, заснувати бурсу на 50, а можливо й більше душ, з яких 25 будуть виховуватися на державні кошти» [22]. Невдовзі Рада Народних Міністрів прийняла відповідний закон «Про заснування бурси при державній українській гімназії ім. С. Руданського в м. Кам'янці-Подільському» [23]. За цим актом, освітні органи повинні були заснувати бурсу з 1-го вересня 1919 р.; кількість державних стипендій при бурсі становила 25; на утримання державних стипендіатів та допомогу на облаштування й утримання бурси було асигновано додатково 575 000 гривень [24].

В січні 1919 р. МНО підготувало законопроект про асигнування бурс при 4-х київських українських гімназіях (ім. Т.Г. Шевченка, Кирило-Методіївського товариства, Івана Стешенка, і Товариства «Просвіта» на Лук'янівці), з тим щоб керування ними проводилося педагогічним персоналом на чолі з директором. Необхідність його полягала в тому, що з 1 січня 1919 р. Біженецький Департамент при МВС скасував всі притулки-приюти, які перейшли до нього від колишнього Тетянівського комітету. Міжвідомча комісія, яка була скликана при Біженецькому Департаменті в справах ліквідації цих притулків, в яку також входили представники Контролю і Міністерства фінансів, ухвалила скасувати притулки-приюти при Біженецькому Департаменті з січня 1919 р., щодо дітей середньо-школярів, то стала необхідністю залишити їх в Києві, бо переважна більшість дітей були або круглі сироти, або діти, батьки яких не мали ніякої змоги виховувати їх на свої кошти. Всього таких дітей в притулках Біженецького Департаменту було 150. Згідно прийнятому рішенню ці діти були передані до Департаменту середніх шкіл. Крім того, Департамент позашкільної освіти передав Департаменту середніх шкіл дві бурси, які були досі в його завідуванні, оскільки діти в них були теж учні середніх шкіл. Ці бурси нараховували 60 дітей, переважно біженців, на утримання яких в кінці 1918 р. було виплачено із сум державної скарбниці – 20 000 крб.

МНО, беручи цих дітей в свою опіку, відкривало бурси-пансіони при київських гімназіях тому, що майже всі учні зазначених бурс і притулків належали до них. Освітнє відомство також вважало необхідним зробити відрахування на 50 повних стипендій при кожній бурсі, оскільки цих дітей, як біженців, потрібно було утримувати цілий рік [25]. Невдовзі Рада Народних Міністрів ухвалила закон про асигнування на утримання 4-х бурс при Київських українських гімназіях з коштів державної скарбниці по 208725 крб. на кожну з них, і на всі бурси 834900 крб. на рік [26].

Проте цих коштів не вистачало для забезпечення учнів необхідним одягом, взуттям та їжею. Тому комісія з улаштування бурс при київських українських гімназіях для дітей біженців (переважно сиріт) звернулася з проханням до Департаменту середньої школи про видачу шкіри на пошиття черевиків для 200 дітей: 30 пудів підшви і тисячу фунтів хрому, оскільки діти були зовсім босі і не могли ходити до гімназій на заняття [27].

Проте не всі середні школи виконували розпорядження МНО щодо українізації, а деякі навіть протидіяли цьому. Зокрема, освітнє відомство отримувало різну інформацію про певний напрям адміністративної, господарської і педагогічної справи в 1-й Олександрійській гімназії м. Києва. Призначеною МНО ревізією в кінці 1918 р. виявилось, що в своїй діяльності директор гімназії й педрада стояли на шляху повного нехтування державними установами і самочинно організували навчальний процес. В сфері педагогічної дирекція закладу дотримувалася антидемократичного і шовіністичного напрямку, зробивши з 1-ої гімназії притулок переважно для дітей привілейованих станів і майже недоступним для дітей українців і євреїв. Серед учнів утворився чорносотенний і шовіністичний дух. Тому така школа ні з боку державно-громадського, ні з боку педагогічного не могла далі існувати [28].

На жаль, таке негативне ставлення до всього українського мало місце і в інших середніх закладах України. У зв'язку з цим 31 грудня 1918 р. Подільський губернський комісар освіти Є. Щириця повідомляв міністру народної освіти про те, що в Немирівській гімназії щодо державно-національної справи не цілком благополучно. Тут багато перешкоджають нашій культурно-національній ідеї такі особи, як учитель тієї гімназії Червинський, та директор Синіцин. Вони весь час ставились до нашого національного руху вороже і до цинізму насмішливо. Не дивлячись на це учитель Червинський мав навіть сміливість взяти викладання української мови та літератури, очевидно не для того, щоб належно з'ясувати ці предмети перед своїми учнями, а для того, щоб найбільше їх скомпрометувати. Так, наприклад, на першій вступній лекції учитель Червинський сказав приблизно так: «Я вас могу научить прекарасному русскому языку, я вас могу познакомить с белорусским, литовским языками, но этой заборной, базарной, т.н. украинской мове я не берусь вас учить» [29]. Є. Щириця наголошував на тому, що таких осіб далі тримати в гімназії неможливо, і тому він просив міністра, звільнити Червинського і усунути Синіцина, доручивши посаду директору тимчасово учителю тієї гімназії, свідомому українцеві Шпаковському, а також повідомити його про це телеграмою.

У 1919 р. МНО було закрито по ревізії, або перетворено 10 середніх шкіл, серед яких в м. Києві 1-ша Олександрійська гімназія в гімназію ім. М. І. Костомарова [30].

Водночас МНО була проведена робота по перегляду персонального складу співробітників освітнього відомства. 26 січня 1919 р. комісія, яка відповідала за це, зробила доповідь про результати роботи міністрів освіти, проф. І. Огієнкові [31].

Важливим кроком щодо залучення до середніх навчальних закладів дітей з села, була доповідь міністра народної освіти Івана Огієнка в квітні 1919 р. «Про вільний вступ селянських дітей до середньої школи». Відповідно, Рада Народних Міністрів ухвалила 9 квітня, а Директорія затвердила 12 квітня 1918 р. закон, який надавав повну можливість селянським дітям без іспитів вступати до середніх шкіл. У ньому зазначалося, що «Учням та ученицям, які скінчили вищу початкову школу, надається право вступу до V класу середніх загальноосвітніх шкіл без іспитів. Для тих з них, що не вчили чужих мов, мають бути організовані при відповідній середній школі додаткові лекції чужих мов на спеціальні кошти школи» [32].

До середніх шкіл на навчання мали право поступати ті юнаки та дівчата, хто з них закінчив вищу початкову школи. Вік вступників до гімназії, реальних і епархіальних шкіл був 14-16 років, а до гімназії для дорослих з правами учнів – не молодше 17 років. Навчання в середніх школах було платним (переважно до 140 крб. на рік в 1917 р.,

до 300 крб. – в 1918 р. і 400 крб. – в 1919 р.). Як бачимо, плата за навчання в середніх навчальних закладах постійно зростає. А це призводило до того, що не всім учням і їх батькам було під силу його оплачувати. Тому за невнесення плати за навчання учнів виключали зі школи. Наприклад, восени 1919 р. з цієї причини було виключено 160 учнів з Тульчинської громадської гімназії, у якій нараховувалось всього 360 учнів [33]. Аналогічні випадки мали місце і в інших середніх школах України. В першу чергу від неоплати за навчання страждали діти селян, які не завжди мали змогу зробити це.

В 1919 р. Міністерство освіти УНР докладало багато зусиль для того, щоб виправити таке становище. Невдовзі освітнім відомством був розроблений законопроект про безплатне навчання в середніх школах України. В документі пропонувалося надати право міністру народної освіти збільшувати відсоток звільнення від оплати за навчання по середніх навчальних школах упродовж 5-ти років до введення безплатного по середніх школах навчання, в такій послідовності: починаючи з 1-го липня 1920 р., збільшити відсоток по гімназіях, які відкрились по селах і містечках до 50% звільнених і по містах до 25% – переважно для дітей селянства і представників фізичної і інтелектуальної праці; з 1921 р. в першому – сільському районі – до 75%, в другому – міському – до 35%. В 1922-1924 роках збільшувати відсоток в кожному році на 10%, тобто: в 1922 р. в першому районі до 85%, в другому районі до 45%; в 1923 р. в першому районі до 95%, в другому до 55%; в 1924 р. в першому районі до 100%, в другому до 65% [34].

Отже, в першому районі починаючи з 1924 р. навчання могло стати зовсім безплатним, в другому районі мав продовжувати збільшуватись відсоток звільнених по 10% щороку до 1928 р., тобто: в 1925 р. – до 75%, в 1926 р. – до 85%, в 1927 р. – до 95%, в 1928 р. – до 100% [35].

Вкрай складною виявилася проблема спорудження власних приміщень для українських середніх шкіл, оскільки в державних для цього не було ні необхідних коштів, ні часу. Знайти ж будівлі, які були б вільними і відповідали необхідним освітнім нормам, було досить складно. А це примушувало українські середні заклади працювати у приміщеннях російських шкіл у другу і третю зміни. Так, за даними МНО, на 1 січня 1919 р. з 52 державних середніх шкіл власними приміщеннями були забезпечені тільки 5, сімнадцять шкіл мали будівельний матеріал, але лише 3 з них були забезпечені землею під будівництво [36]. Зокрема, у досить важкому становищі знаходились українські гімназії м. Києва, які не мали своїх приміщень.

У зв'язку з цим 23 грудня 1918 р. уповноважені від батьківських комітетів українських гімназій м. Києва Шерлецький, Харченко та Куценко звернулись до Директорії з доповідною запискою. В ній відзначалось: «Батьківські комітети державних українських гімназій м. Києва уповноважили нас звернутись до Голови Директорії, та з'ясувати йому про неможливо тяжкий і ганебний стан, в якому існували українські середні школи столиці через увесь час панування гетьманського уряду, домагаючись, аби надалі ми, державна нація, мали можливість вчити та виховувати своїх дітей хоч би при таких умовах, при яких виховуються діти недержавних меншостей» [37].

Вони також повідомляли про те, що жодна з українських гімназій не має власного приміщення, більшість проводять навчання у вечірню добу. Не зважаючи на постійне домагання директорів, не відкрито жодної школи для селянських та робітничих дітей українського походження, які складали значну більшість учнів. Деякі школи, як наприклад, третя гімназія, в якій проводились вечірні лекції в будинку Печерської гімназії, були поставлені в цілком неможливе становище: старші учні російських

гімназій систематично псували електричні дроти і таким чином робили перешкоду навчанню дітей, а педагогічний персонал на заяви директорів і представників батьківських комітетів не звертав ніякої уваги і якби покладав свою санкцію на хуліганські вчинки своїх вихованців [38].

Отже, українські середні школи, не маючи власних приміщень, тулилися в російських гімназіях, не маючи ні власних меблів, ні книгарень, ні шкільної допомоги саме в той час, коли російські учні були досить гарно всім забезпечені.

На думку уповноважених батьківських комітетів, для того, щоб корінним чином змінилося життя українських середніх шкіл м. Києва, було потрібно: 1) аби українські державні гімназії мали власні приміщення; 2) аби при цих гімназіях негайно ж було відкрито бурси, в яких мало заможні громадяни могли б, за незначні грошові внески або навіть зовсім даремно, мати приміщення та харч для своїх дітей; 3) аби директорів та педагогічний персонал наших шкіл було поставлено в такі ж умови щодо державних приміщень та платні, які існують в гімназіях недержавних меншостей.

А все це може бути здійснено без будь-якої образи недержавних націй, треба тільки стати на шлях зрівняння прав на державні школи між їхніми власниками, українським народом, що з самого заснування російських шкіл по Україні утримував їх на свої кошти та елементом стороннім, який на протязі трьох століть пригнічував його, а саме: 1) Першу ім. Т. Г. Шевченка українську гімназію треба помістити в будинку інституту «Шляхетних дівчат», надавши їй право власності на всю оселю цього інституту. В величезних приміщеннях його можливо розташувати дві величезні бурси – хлоп'ячу і дівочу. Законодавчого акта про це потрібно видати зараз же, з нового року зайняти під дівочу бурсу – спільну для всіх українських гімназій. Самого ж інституту потрібно закрити, як устанovu, котра якраз є анахронізмом, ображаючим наше громадське почуття; 2) Другій українській гімназії повинно бути відведено будинок Першої російської гімназії зі всім майном, яка теж повинна бути закрита, і учні розташовані по інших російських гімназіях, тільки таким чином можливо знищити того ганебного духа чорносотенного анархізму та україножерства, який традиційно прищеплявся дітям директорами цієї школи і особливо пишно розвинувся при директорові Стороженкові; 3) Третя українська гімназія має одержати будинок Києво-Печерської гімназії, в котрому до нового академічного року потрібно збудувати флігеля для бурси. До кінця ж академічного року навчання в ній повинно проводитись зранку через те, що діти там малі і їм важче ходити до школи після обіду, ніж більш дорослим учням печерської гімназії, котра з нового навчального року повинна з'єднатись з третьою українською гімназією через проведення українізації молодших класів і розподілення старших по інших російських гімназіях м. Києва. До збудування власного приміщення для бурси їй повинно бути зреквізовано відповідне приміщення за вказівками директора та батьківського комітету; 4) Для четвертої української гімназії повинно бути передано будинки шостої російської гімназії, а до кінця року навчання в ній проводитимуться в першу чергу за тією ж причиною, що і в третій гімназії. На другому поверсі залишаться вільними 8 кімнат, якими і користуватиметься шоста російська гімназія. Якщо це буде можливим зробити, то четвертій українській гімназії повинно бути відведено тимчасово, до передачі будинку 6-ої російської гімназії по вулиці Дорогожицькій будинок № 19, де зараз міститься варта; 5) П'ятій та шостій українським гімназіям повинні бути передані з нового навчального року відповідні приміщення, а до кінця поточного року зосередженні приміщення для бурси по вказівках їхніх директорів та батьківських комітетів.

Для улаштування шести бурс потрібно законодавчим шляхом асигнувати відповідні кошти, а до того зараз же треба видати в розпорядження директорів аванси на утримання існуючих бурс, бо, в іншому разі, діти селян та незаможних робітників розбіжаться через сучасну дорожнечу.

Крім того, уповноважені від батьківських комітетів українських гімназій заявили, що для користі справи навчання та виховання української молоді потрібно, аби в МНО було закликано з правом вирішального голосу двох представників батьківських комітетів всіх середніх шкіл України, а до виборів цих представників на з'їзді уповноважених, двох представників від батьківських комітетів середніх шкіл м. Києва [39].

30-31 грудня 1918 р. проблема приміщень для українських середніх шкіл була розглянута шкільною комісією Київської губернської народної ради. Обговоривши його комісія прийняла таку постанову: «З огляду на те, що відкриті на території України 52 українських середніх школи не мають в переважній більшості власних приміщень, а існуючі середні російські школи майже усі забезпечені добрими приміщеннями, комісія вважає необхідним звернутись до Директорії УНР видати закон про передачу існуючих на території України будинків середніх та інших типів шкіл для національно-державної школи відповідно % української людності, тобто в розмірі 75-80%» [40].

Аналогічне становище національних середніх шкіл мало місце і в інших регіонах України. Зокрема, Полтавська перша державна українська гімназія ім. І. Котляревського, після двох років поневірянь по чужих хатах, і у 1919 р., перед початком третього шкільного року, перебувала без приміщення, просто на вулиці [41]. Крім того, переважна більшість шкільних приміщень Поділля в умовах громадянської війни були зруйновані. Так, внаслідок воєнних дій проблема шкільних приміщень у м. Могилеві в 1919 р. значно ускладнилася. Зокрема, в дівочій гімназії було розміщено лазарет, а деякі школи були зайняті під постій військових частин. Усі інші школи міста були цілком зруйновані. Це – Пушкінська народна школа (внаслідок обстрілу її румунською артилерією), так само була зруйнована і частина Першої вищої початкової школи. Частково була знищена і Комерційна школа, а дві класні її кімнати відведені під лазарет. Такий стан речей загрожував тому, що в м. Могилеві у 1919-1920 навчальному році не працюватиме жодна школа, що було абсолютно неприпустимо. З огляду на це, міністр народної освіти Н.Григорійв звернувся в липні 1919 р. до військового міністра з проханням «зробити відповідне розпорядження, щоб військові частини звільнили хоча б дватри шкільні будинки, в яких у 2-3 зміни могло б відбуватися навчання у всіх державних школах м. Могилева» [42]. Військове відомство УНР з розумінням поставилося до цього, але, враховуючи той факт, що значна частина будинків міста була зруйнована й існувала гостра потреба у забезпеченні республіканської Армії необхідними приміщеннями, воно повідомляло Міністерство освіти, що «в м. Могилеві в теперішній час знаходиться до 2000 поранених і хворих військових, для розміщення котрих немає в місті відповідно облаштованих помешкань, а тому школи мусять бути тимчасово зайняті військовими» [43].

У невтішному стані знаходились приміщення середніх шкіл у м. Вінниці внаслідок перебування тут у 1918 р. німецьких військ. Особливо значних збитків вони завдали реальній школі міста [44]. Така ж ситуація мала місце в інших містах і селах Поділля.

У зв'язку з цим 27 жовтня 1919 р. відбулося засідання Подільської губернської народної управи, на якому з доповіддю виступив губернський комісар освіти. Він відзначив, що школи в переважній більшості в краї закриті. Учителі вже протягом кількох місяців не отримують

платні. Шкільні будинки значної мірою знищені, шкільне обладнання зруйноване, а бібліотеки пограбовані. Особливу увагу він звернув на необхідність термінового відновлення шкіл, укомплектування їх учителями, щоб навчання дітей розпочалося вчасно [45]. 29 жовтня того ж року доповідь комісара була надіслана до Міністерства освіти [46], яке, в свою чергу, повідомило про це Військове Міністерство [47]. Отже, потреба власних приміщень для національних середніх шкіл України ставала нагальна і розглядалась вона на державному рівні і з часом, у міру можливості, розв'язувалася.

Стан української середньої школи в зазначений період, безпосередньо залежав від забезпечення її необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям. Складність розв'язання цієї проблеми полягала в тому, що, по-перше, до революції в Україні не було власної національної системи книговидання, а, по-друге, необхідно було в таких складних воєнно-політичних умовах і за короткий проміжок часу створити шкільні підручники нового типу, написані українською мовою, які б відповідали новим програмним вимогам української середньої школи.

Особливо великого значення розв'язанню цієї проблеми надавало Міністерство народної освіти. Так, з приходом до влади Директорії воно розробило величезний план видавництва у державному масштабі для забезпечення шкіл усіх ступенів, а також відповідний законопроект про асигнування на це 50 млн. крб. [48]. А це дало можливість поширити діяльність Видавничого відділу при Міністерстві, організувати справу придбання паперу, а також замовлення відповідних рукописів необхідних підручників.

Водночас МНО, незважаючи на прийняті відповідні заходи, не могло повністю самостійно забезпечити надзвичайно велику потребу в шкільних виданнях. Це пояснюється тим, що, по-перше, потрібні були підручники для всіх типів шкіл України, по-друге, виникали великі технічні перешкоди різного характеру, що вимагало необхідного поділу праці і координації всіх сил, які працювали на ниві української освіти.

У зв'язку з цим Міністерство звернулося до губернських і повітових народних управ, учительських спілок, товариства «Просвіти», українських видавництв та кооперативів з проханням допомогти йому в забезпеченні школи необхідною навчальною літературою, зобов'язавшись в кожному окремому випадку надавати необхідну їм матеріальну допомогу з видавничого фонду [49].

З огляду на це Подільська губернська народна управа уже наприкінці 1918 р. відкрила в м. Кам'янці-Подільському видавничий відділ, який розпочав видання шкільних підручників. У надзвичайно складних умовах, зокрема, без відповідних фахових сил, без власної друкарні, необхідних капіталів, видавничий відділ зумів до лютого 1919 р. видати 444,8 тис. різних книжок для народних шкіл і книгарень на суму понад 1 млн. 540 тис. крб. [50].

Особливо активну участь брало у виданні підручників і художньої літератури на Поділлі приватне видавництво «Дністер», яке розпочало свою діяльність у Кам'янці-Подільському ще 1911 р. виданням творів С.Руданського, І.Волошиновського та ін. Протягом 1919 р. ним було надруковано такі книжки, як «Хімія», «Електротехніка», «Арифметика», «Всесвітня історія». Товариство підготувало до друку ще 23 підручники. Для самоосвіти товариство «Дністер» видало книжки «Природа та цивілізація» Букля, «Халдеї» – культурно-історичний нарис [51]. Особливою заслугою видавництва є те, що воно видало в цей час на кошти Міністерства освіти окремою брошурою завершений «Проект єдиної школи на Україні», розроблений спеціально для цього створе-

ною комісією, загальне керівництво якою здійснював П.Холодний. А це дало можливість, за свідченням С. Сірополка, здійснювати за «Проектом» у 1919 році навчання в школах Поділля, про що так довго мріяли українці [52]. Видавництво «Дністер» продовжувало й далі свою активну діяльність. Зокрема, навесні 1920 року ним була випущена велика партія українських книжок, підручників (всього 150 назв) [53].

У квітні 1919 р. у Кам'янці-Подільському було засновано так звану «Правобережну філію Катеринославського видавництва», яка за 5 тижнів свого існування випустила 9 книжок [54].

Досить ефективно діяло також кооперативне видавниче товариство «Наука» у Вінниці, яке ще в 1920 р. видало: «Основи хімії», з ілюстраціями Краузе-Цегельського, «Методику української мови» Е. Троцюка, «Лис Микита» та «Украдене щастя» І. Франка, «Нарис історії елементарної геометрії» Дурде, «Календар кишеньковий на 1920 рік» [55].

Аналогічну роботу проводили також інші органи самоврядування. Зокрема, 31 грудня 1918 р. шкільна комісія Київської губернської народної ради розглянула питання про підручники для середніх шкіл краю. Обговоривши його, комісія ухвалила: пропонувати губернські народній управі негайно вжити заходів, щоб задовольнити школи губернії необхідними підручниками, з огляду на те, що в цей час і для існуючих шкіл є великий брак підручників і що при приведенні в життя принципу всезагальної освіти нестача їх збільшилася в багато раз. Тому необхідно просити Директорію зробити розпорядження, аби негайно були реквізовані як всі запаси паперу, що є в обороті, так і потрібна кількість друкарень для негайного друкування підручників розпорядженням держави [56].

З появою великої кількості різноманітної літератури на книжковому ринку України виникла невідкладна потреба привести її в певну відповідну систему, щоб дати вчителям, а також дітям, які працювали на ниві народної освіти, вказівки, як її ефективно використати. Зокрема, з'явилась потреба у виданні систематизованого критичного покажчика літератури для всіх шкільних бібліотек.

У зв'язку з цим 1919 р. відомими українськими педагогами була створена комісія, завдання якої полягало в тому, щоб критично розглянути всю дитячу літературу, яка виходила з друку. До її складу увійшли: Я. Чепіга (голова), С. Русова, С. Черкасенко, В. Родников, К. Любинська, Н. Писарева, А. Донець, М. Година, С. Титаренко [57]. Комісія відразу ж приступила до активної праці і підготувала до видання перший випуск покажчика дитячої літератури, який нараховував 150 назв.

Всього при видавничому відділі МНО було створено і працювало десять предметних комісій: по Закону Божому, українській мові для середньої освіти, історії, природознавству, математиці, географії, французькій мові і латинській мові, розгляду підручників для нижчих початкових шкіл. На їх утримання Міністерством призначалося 116500 крб. [58].

Всі вони досить активно працювали, вимогливо розглядали на своїх засіданнях пред'явлені рукописи підручників, на які давались об'єктивні рецензії. Наприклад, 16 лютого 1919 р. відбулось засідання комісії по розгляду шкільних підручників з української мови для середніх шкіл України. Був розглянутий підручник професора Е.Тимченка «Українська граматики» для 3-4 класів середніх шкіл. З підготовленими напередодні рецензіями виступили О. Курило та Грунський. Комісія постановила, що «підручник проф. Е. Тимченка є дуже корисний як допомога для вчителя при навчанні дітей української мови».

Крім того, МНО був оголошений конкурс на видання підручників для української школи. Термін подання документів було визначено до 12 січня 1919 р., а потім продовжено до 1 березня того ж року. Умови конкурсу передбачали три премії за кращі підручники [59].

Евакуація Директорії не дала змоги реалізувати всі заплановані нею заходи й продовжувати видавничу справу широкими державними засобами. Справа ускладнювалася ще й тим, що під час окупації української території більшовиками і білогвардійцями значна частина підручників, книг знищувалася. Так, комісією на чолі з відомим чорношотенцем А. Савенко був складений список з 118-ти назв українських книжок, які підлягали конфіскації і знищенню [60].

У зв'язку з цим С. Постернак відзначав, що «1919 р. приніс видавничій справі ще тяжчі обставини праці. Книжкова продукція почала зменшуватися. Багато видавництв припиняє працю. А тим часом потреба в українській книжці зростала ще більше» [61].

Слід зазначити, що в силу складених внутрішньополітичних і економічних умов в Україні, за кордоном в 1919 р. (в Празі), було засновано видавниче товариство «Закордонне українське кооперативне видавниче товариство – «Всесвіт», ініціаторами якого були відомі політичні і громадські діячі України: професор М. Грушевський, Смаль-Стоцький, М. Река, С. Вировий, Я Негас, Ф. Тихий та ін. [62].

Вже на початку діяльності товариство «Всесвіт» прийшло на допомогу закарпатським українцям, які в цей час стали прибувати до Праги і шукали там підтримки. З цією метою товариством була утворена спеціальна шкільна комісія, яка виробила план видання книг і підручників українською мовою для дорослих і школярів. Видавництво звернулося до чеського уряду і запропонувало йому свою допомогу в проведенні культурних заходів на Закарпатті. Члени товариства почали також співпрацю з місцевою українською громадськістю. В результаті цього в жовтні 1919 р. до Праги приїхала велика делегація карпатських українців. Її представники звернулись до «Всесвіту» з проханням надати їм допомогу в складанні шкільного плану, виданні підручників для середніх шкіл Закарпаття. Всі ці вимоги делегації карпатських українців було погоджено з товариством, члени якого в міру своїх можливостей приступили відразу ж до їх виконання.

Починаючи ще з 1918 р. за кордоном діяли й інші відомі видавництва, зокрема: «Українська школа», «Час», «Вернигора», «Дзвін» та ін. Так, на кінець 1918 р. Варшавським товариством «Дзвін» і «Українська школа» було видано у Відні 1 млн. 325900 підручників [63].

Отже, за кордоном зазначеними видавництвами була заготовлена велика кількість книжок та підручників для українських шкіл. У зв'язку з цим видавництво «Українська школа» повідомляло видавничий відділ при МНО, що «з Відня вже відправлено п'ять вагонів книжок, чисельністю 1 млн. примірників. Частина їх вже перейшла кордон і знаходиться на території України і в найближчі дні має прибути до Києва, решта вагонів залишається ще на території Австрії і доставка їх залежить від того, коли поновиться в цій країні залізничний рух і стихне рух революційний» [64].

В січні 1919 р. директор товариства «Дзвін» інформував Міністерство про те, що прийшов вагон із-за кордону з підручниками Я. Чепіги.

Проте проблема перевезення виданих за кордоном книжок та підручників в Україну, продовжувала залишатись і надалі складною. Так, посол в Німеччині М. Порш повідомляв С. Петлюрі, що для відправки в Україну заготовлено більше як 100 вагонів українських підручників, надрукованих в останні 6 місяців у Лейпцигу й Берліні. Багато також книжок надруковано українською мовою в Празі, Відні й Варшаві. Необхідно нашій дипломатичній місії у Варшаві увійти в порозуміння з польським урядом в справі перетранспортування більш як 200 вагонів цих книжок на територію України [65].

Відповідну роботу було проведено по перевезенню книг та підручників із-за кордону також українським посольством у Фінляндії [66].

Майже всі українські видавництва за кордоном друкували свої книжки та підручники за досить дешевою ціною і високої якості, що було вигідно для держави.

Всього ж до листопада 1919 р. в УНР було опубліковано 200 назв підручників українською мовою, весь тираж яких становив більше 10 млн. примірників. Загальна кількість книжкової продукції в 1919 р. складала 1414 назв книг, з них 665 – українською мовою [67].

Отже, незважаючи на зазначені труднощі й перешкоди, у 1919 р. українська влада та громадські організації УНР докладали багато зусиль для того, щоб розширити мережу національних шкіл, в якій основним закладом була гімназія. Середня школа була складовою, органічною частиною загальноосвітньої єдиної школи, яка створювалась на основі всього кращого, що було в світовій практиці, а також національних і соціальних вимог української людності. Завдяки їх активній діяльності були придбані необхідні приміщення для шкіл, друкувалися українські підручники, відповідно до нових освітніх вимог змінювалися навчальні плани, важливе місце займали питання національного виховання учнів. Певні успіхи були досягнуті і на шляху демократизації навчального процесу, що відкрило доступ широким верствам населення до середньої освіти. Значні зміни відбулися і в змісті навчальних програм, які у 1919 р. базувались переважно на надбаннях національної культури.

Список використаних джерел:

1. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Ч. 3. – С. 173, 176.
2. Завальнюк О. М. І. Огієнко і українізація освітнього і духовного життя в 1918-1920 рр. // Тези доповідей науково-теоретичної конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження”. (До 110-річчя від дня народження). – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 65-67; Його ж. Українізація культурного життя подільських міст у 1917-1920 рр. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 1993. – С. 84-86; Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.). – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.; Кушнір Б.М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С. 285-289; Баяок М.І. Культура і освіта на Поділлі в 1917-1920 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.: Рідний край, 1996. – С. 156-176; Його ж. Освітньо-просвітницькі перетворення на Поділлі в 1918-1920 рр. // Там само. – Вип. 9. – К., 1999. – С. 215-229; Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР. – Кам’янець-Подільський, 1997. – 175 с.; Ротар Н.Ю. Діяльність подільського губернського комісара з народної освіти (1917-1919 рр.) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Духовні витоки Поділля: Творці історії краю”. – Хмельницький, 1991. – Ч. І. – С. 378-380; Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – С. 48-67; Буравченко А.О., Мельник Е.М. Становище подільських шкіл за польського окупаційного режиму (1919-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 5. – С. 52-63; Коцур В.Д., Рибак І.В. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917-1919 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 4. – С. 41-47; Рудий Г. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917-1920. – К., 2000. – 441 с.; Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920). – К., 2002. – 311 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 33.
4. Там само. – Спр. 126. – Арк. 15.

5. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. Вказ. праця. – С. 70.
6. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 25.
7. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 102-103.
8. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. Вказ. праця. – С. 70.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 15.
10. Освіта. – 1919. – № 5. – С. 10.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 108.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 113.
13. Там само. – Арк. 71.
14. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. Вказ. праця. – С. 71.
15. Медвідь А.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 236.
16. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920. – С. 127.
17. Україна. – 1919. – 14 вересня.
18. Професор В.Біднов. Українська школа // Україна. – 1918. – 26 грудня.
19. Україна. – 1919. – 14 вересня.
20. ЦДАВО України. Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 148; Там само. – Спр. 129. – Арк. 112.
21. Там само. – Арк. 168.
22. Там само. – Спр. 11. – Арк. 9.
23. Там само. – Арк. 96.
24. Там само. – Арк. 41.
25. Там само. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 3.
26. Там само. – Арк. 6.
27. Там само. – Спр. 120. – Арк. 39.
28. Там само. – Спр. 119. – Арк. 41.
29. Там само. – Спр. 6. – Арк. 5.
30. Там само. – Спр. 126. – Арк. 18 зв.
31. Перегляд персонального складу співробітників МНО // Україна. – 1919. – 26 (13) січня.
32. Вільний вступ селянським дітям до середньої школи // Новий шлях (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 20 червня.
33. Кукурудзяк М.Г., Собчанська М.М. Вказ. праця. – С. 73.
34. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 4.
35. Там само.
36. Там само. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 1.
37. Відродження. – 1918. – 27 (14) грудня.
38. Там само.
39. Там само.
40. Державний архів Київської області. – Ф.Р. 2798. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 34.
41. Дубняк К. Державна гімназія // Рідне слово. – 1919. – 28 липня.
42. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 18.
43. Там само. – Арк. 20.
44. Там само. – Спр. 1. – Арк. 10.
45. Там само. – Спр. 18. – Арк. 128.
46. Там само.
47. Там само. – Спр. 17. – Арк. 27.
48. Там само. – Спр. 168. – Арк. 17.
49. Там само. – Арк. 34 зв.
50. Там само. – Арк. 22, 23 зв.
51. Там само. – Спр. 172. – Арк. 43.
52. Сірополок С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 152.
53. Наш Шлях. – 1920. – 28 березня.
54. Русова С. Катеринославське видавництво // Трудовий шлях. – 1919. – 26 червня.
55. Україна. – 1919. – 11 листопада.
56. Державний архів Київської області. – Ф.Р. 2798. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк.34.
57. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 21.
58. Там само. – Арк. 15.
59. Кукурудзяк М.Г., Собчанська М.М. Вказ. праця. – С. 110.
60. Україна. – 1919. – 19 жовтня.
61. Постернак С. Вказ. праця. – С. 115.
62. Україна. – 1919. – 11 листопада.

63. Україна. – 1919. – 30 жовтня.
64. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 172. – Арк. 3.
65. Наш шлях. – 1920. – 13 травня.
66. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 172. – Арк. 4.
67. Наш шлях. – 1919. – 30 листопада.

The article deals with the situation of Ukrainian secondary schools in Ukraine in the era of the Directory. It describes activities of the Ministry of Education of Ukrainian Nation Republic, other public authorities and public organizations to establish a national secondary education.

Key words: secondary school, the Directory, provincial people's government shall, partnership.

Отримано: 18.02.2010

УДК 908(477)»19»:323.15

В. О. Савчук

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ У 1920-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х рр.

В статті розкривається роль історико-краєзнавчого руху України 1920-х – першої половини 1930-х рр. у вивченні національних меншин, які складали у той час близько 30 відсотків населення України.

Ключові слова: українізація, коренізація, національні меншини, краєзнавство, товариства, наукові збірники.

Програма розвитку краєзнавства, прийнята Кабінетом міністрів України до 2010 року, передбачає активізацію наукового вивчення історії краєзнавчого руху в різні періоди новітньої історії України і з різних напрямів науки. Це зосередило наукові сили навколо дослідження історії краєзнавства у 20-30-х рр., особливо етнічного чинника.

Зазначимо, що першими дослідниками етнічних меншин України були державні і політичні діячі, які активно проводили в життя політику коренізації, проголошеної XII з'їздом РКП(б). До таких праць варто віднести статті М. Скрипника [33], В. Фурера [36]. Про життя етнонаціональних районів йшлося в публікаціях Б. Кагана [26], Д. Маца [28], Є. Невельштейна [29], Г. Полянкера і Р. Балясної [32]. З окремих питань етнонаціонального життя опублікували наукові розвідки тогочасні відомі краєзнавці, – член Центрального комітету національних меншин та Українського комітету краєзнавства С. Ялі [43] і член Одеської комісії краєзнавства С. Цветко [37, 38, 39].

У широкому сенсі до цієї проблематики українські вчені повернулися за доби незалежності України. Найбільш послідовно її розробляють учені школи Інституту історії України НАН України та школи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України про що засвідчують захищені докторські та кандидатські дисертації. Серед цього кола дослідників варто виділити Л. Якубову, [42, с. 329-365] Л. Гриневич [25, с. 225-233], В. Марочко [35], які оприлюднили низку оригінальних дослідницьких праць та збірників документів із зазначеної проблематики. З регіональних науковців варто виділити харківських дослідників О. Ніколаєнко [30, с. 37-47], К. Пивоварську [31, с. 191-195], з Донецька – О. Сучкову [34, с. 86-93], Чернівців – Ю. Юшко [40]. Доречно зазначити, що дослідження етнічної історії ініціюють і національні товариства. Так, Харківське міське товариство греків «Геліос» у 2003 році підготувало науковий збірник, редактором якого виступив О. О. Узбек [24]. Однак, в цих та інших наукових публікаціях проблемам історико-краєзнавчого вивчення національних меншин уваги присвячено ще мало. На це спрямована пропонована стаття.